

Ízelítő Luther levelezéséből

View metadata, citation and similar papers at core.ac.uk

brought to you by CORE

provided by Repository of the Academy's Library

1537 februárjában a schmalkaldeni gyűlésen (ahol a *Schmalkaldeni cikkeket* is tárgyalniuk kellett volna a küldötteknek) Luther súlyosan megbetegedett.¹ Mikor orvosai már feladták a reményt, a választófejedelem hazaküldte, de előbb szóban megtette első végrendeletét (3141. sz.). Saját kezűleg fogalmazott végrendelete öt évvel később, 1542-ben keletkezett. Mivel ezt Budapesten őrzik, már több kiadásban és magyar fordításban megjelent, tartalma közismertnek tekinthető (3699. sz.). Mégis tanulságosak és további adatokat tartalmaznak Luthernek a végrendelethez készített egykorú, saját kezű jegyzetei (3699. sz. melléklet). Ugyanakkor vetették ki a német-római birodalomban a török adót a Buda visszafoglalását célzó, II. Joachim brandenburgi választófejedelem által vezetett – mint tudjuk, kudarcba fulladt – hadjárat támogatására. 3727. számú levelében Luther nemcsak vagyonbecslését (és ahhoz kapcsolódó adóbevallását) készíti el, hanem egyúttal a magyarországi hadjárat mellett is hitet tesz (melyben tábori prédikátorként részt vett korábbi közvetlen munkatársa, Johannes Agricola is). Az utolsóként közölt, már magyar vonatkozások nélküli levél (4139. sz.) arról tanúskodik, mint igyekezett a reformátor több évtizedes wittenbergi háztartását felszámolni, a végrendeletben és a vagyonbecslésben részletezett birtokán túladni, hogy – halála előtt fél évvel – valahol nyugodtabb helyen kezdhesen új életet. A közölt levelek Csepregi Zoltán fordításai a *Luther válogatott művei* (LVM) idén ősszel megjelenő 7. kötetéből.

3141. A Johannes Bugenhagenek² diktált végrendelet

[Schmalkalden, 1537. február 25–26. körül]

WA.B 8: 54–56 (3141. sz. Beilage) latin (*német részletekkel*). Luther Bugenhagen előtt tett gyónásában beszélt végső akaratáról, aki szavait április 9-én utólag, emlékezetből írta le. HLSt 718. sz.

Tudom – dicsértessék Isten –, helyesen tettem, hogy Isten igéjével megostromoltam a pápaságot, mert ez Isten, Krisztus és az evangélium káromlása etc.

Kérd meg nevemben az én Philippusomat,³ Jonast⁴ és Crucigert,⁵ hogy bocsássanak meg, ha vétettem valamit ellenük!

¹ Luther február 7-én érkezett Schmalkaldenbe, 11-étől kezdve szenvedett vesekőtől, és a választófejedelem 26-án küldte haza, hogy ne idegenben lelje halálát. Vö. WA.TR 3543., 3746. és 5605. sz.; BoA 8: 3543. és 3746. sz. Lásd LVM 8: 3543. sz.

² Johannes Bugenhagen (Pomeranus) (1485–1558) wittenbergi plébános (1523-tól) és teológusprofesszor (1533-tól), a német bibliafordítás munkatársa, alnémet és dániai reformátor, egyházi rendtartások kidolgozója, melléknevét pomerániai szülőföldjéről kapja.

³ Philipp Melanchthon (Schwartzert; Philippus) (1497–1560), 1518-tól wittenbergi professzor, a humanista egyetemi reform kezdeményezője, *Praeceptor Germaniae*, a német bibliafordítás munkatársa, a *Loci communes* (1521), az *Ágostai hitvallás* (1530) és az *Apológia* (1531) szerzője, elkötelezett egységteológus.

⁴ Justus Jonas (Koch) (1493–1555) egyházjogász és teológus, 1518-tól erfurti professzor, 1521-től wittenbergi prépost és professzor, Luther és Melanchthon műveinek fordítója, sikeres közvetítő, egyházi rendtartások szerzője, hallei szuperintendens (1541–1547).

⁵ Caspar Cruciger (Kreutziger) (1504–1548) 1528-tól wittenbergi udvari prédikátor (a vártemplomban) és 1533-tól professzor, Lipce reformátora (1539), Luther összegyűjtött műveinek kiadója és latin fordítója.

Vigasztald Káthémet,⁶ hogy viselje el ezt azért cserében, hogy 12 évig volt velem boldog. Nemcsak házastársként, hanem munkatársként is szolgált nekem. Isten fizesse meg érte! Ti pedig gondoskodjatok róla és a gyermekekről,⁷ ahogy lehet.

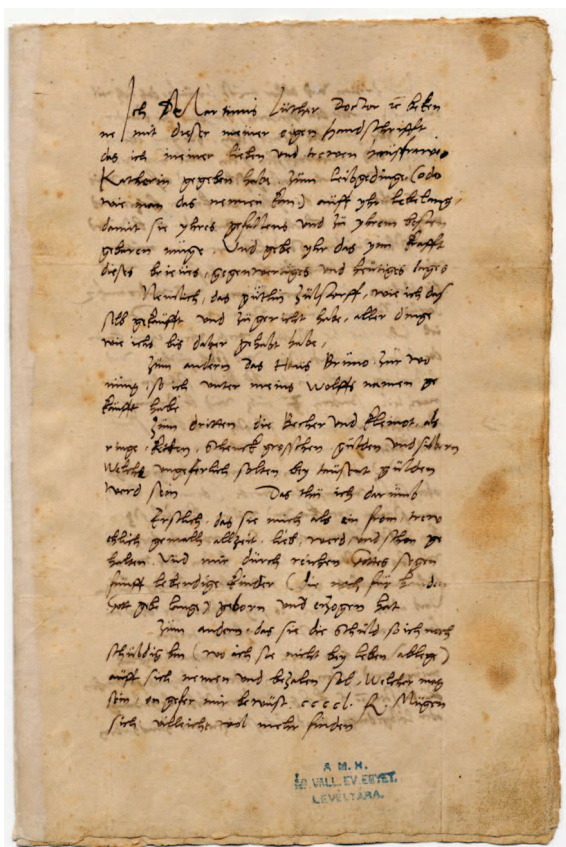
Üdvözzél nevében egyházunk szolgálait! *A derék wittenbergi polgárok gyakran szolgáltak nekem.*⁸

Mondd meg a nevében választófejedelmünknek⁹ és uramnak, a tartománygrófnak,¹⁰ hogy ne zavarják őket

ellenfeleinknek ilyesféle vádjai: „Elrabolják az egyház javait etc.”, mivel nem úgy rabolják el, mint mások. Mert látom, hogy ők ezen javak segítségével vallási feladatokról gondoskodnak. És ha közben ebből a vagyonból leesik nekik valami, ki volna inkább méltó rá? Ez a fejedelmeket illeti, nem a pápista szétolókat. Biztasd őket a nevében, hogy Istenben bizva tegyék meg az evangélium ügyéért azt, amit a Szentlélek sug nekik, nem írom elő a módját. Az irgalmas Isten erősítse meg őket, hogy maradjanak meg ebben az üdvös tanításban, és adjanak hálát, hogy megszabadultak az Antikrisztustól. Imáimban nyomatékosan rábíztam őket Istenre, úgyhogy remélem, megtartja őket, hogy ne engedjenek újra a pápista istentelenség csábításának. Mert akárhogy is vétkeznek egyes dolgokban, és nem mindenben tiszták, akármennyire rágalmazzák csak vagy talán vádolják is ezzel őket ellenfeleink, mégis bízhatnak Isten jóságában. Hiszen mindez semmi kereszténygyűlölő ellenfeleink istentelenségéhez, káromlásaihoz, gyűlölködéséhez és gyilkosságaihoz képest etc., amelyektől az isteni irgalom megmentette őket. Legyenek tehát bátrak, és folytassák művüket az Úr nevében!

Kész vagyok most meghalni, ha az Úr akarja. Mégis szeretnék egészen pünkösdig élni, hogy a római fenevadat és uralmát röpiratomban még súlyosabban vádolhassam meg a világ előtt.¹¹ Hogy ezt megtegyem, ha élek, nincs szükségem sarkantyúkra. Különbö mások jönnek utánam, akik keményebben fognak bánni ezzel a fenevaddal, bár ha élek, én is keményebben bánok majd vele.

Ezek után lelkem az én Atyám és Uram, Jézus Krisztus kezébe ajánlom, akit hirdettem és ezen a földön vallottam.

⁶ Katharina von Bora (Bóra Katalin) (1499–1552) elszegényedett szász nemesi családból származik, szökött apácából lesz 1525-ben Luther felesége, hat gyermeke születik, gazdaszónyi teendői mellett (népes házat kell ellátnia) férje hivatásának gondjaiban is részt vesz.

⁷ Hans (1526–1575), Magdalena (1529–1542), Martin (1531–1565), Paul (1533–1593), Margaretha (1534–1570).

⁸ Lásd alább 3699. sz. melléklete.

⁹ János Frigyes I. (Johann Friedrich der Großmütige), szász herceg (1503–1554), Állhatatos János fia és utóda, 1532–1547 választófejedeleme, az evangélikus rendek feje, a schmalkaldeni háborúban fogságba esik (1547–1552), eközben alapítja a jénai egyetemet (1548).

¹⁰ Fülöp (Hesseni Fülöp; Philipp der Großmütige), hesseni tartománygróf (1504–1567) az 1526-os speyeri birodalmi gyűlés után szász példára vezeti be tartományában a reformációt, a marburgi egyetem alapítója (1527) és a marburgi kollokvium szervezője (1529), az *Agostai hitvallás* egyik beteresztője (1530), a Schmalkaldeni Szövetség (1531) legaktívabb politikusa, a schmalkaldeni háborúban fogságba esik (1547–1552).

¹¹ *A zsinatokról és egyházakról* (1539). WA 50: 509–653. Lásd LVM 2. kötet.

3699. Luther végrendelete

[Wittenberg,] 1542. január 6.

WA.B 9: 571–574 (3699. sz.) német (*latin részletekkel*). MBW 2871. sz.; HLSt 717. sz. Az okmány eredetije Jankovich Miklós (1772–1846) ajándékként a Magyarországi Evangélikus Egyház tulajdonában van. Magyarul: LM 6: 424–427 (Masznyik Endre ford.); *Luther végrendelete* 32–34. (Fabiny Tibor ford.)

3699. melléklet: Luther jegyzetei a végrendelethez

[Wittenberg,] 1542 elején

WA.B 9: 579–581 (3699. sz. Beilage IV) német (*latin részlettel*). HLSt 273. sz.

Az emberek kemények, a világ hálátlan.

A halálom után ezért Káthém vagy a gyermekeim tárják a tanács és a város elé a következőket – amennyiben támadna egy fáraó, aki Józsefről semmit nem akarna tudni (2Móz 1,8):

Először, hogy örökölte tőlem egy nagy területet az utcán az ajtó előtt, ami a kolostoré volt, lefelé ez addig tart, ahol Riemer házikója van a kapunál, felfelé pedig Bruno¹² házának¹³ a végéig.

Másodszor, hogy ezt az egész házat halálom után, Bruno házat pedig már azelőtt polgárjoggal megterhelve kapták, mindez korábban teljesen adómentes volt.

Harmadszor, hogy én mintegy harminc évig voltam prédikátoruk és semmi fizetséget nem kaptam tőlük, s ajándékba is csak keveset, kivéve pár ezer téglát vagy a meszet, és a saját költségemen szolgáltam nekik, gyakran még a pestis idején is itt maradván. Ezért tartózkodjanak a hálátlanságtól, különben elhagyja őket a szerencse!

Saját kezem

Hogyha halálom után megkérdeznék, hogy hova lettek a kolostor berendezési tárgyai, akkor ezt válaszolják:

Először, az ön edényeket és konyhai eszközöket más háztartási felszereléssel együtt a vizitátorok nekem ajándékozták. De az evangélium kezdetén olyan pusztítás történt itt, hogy a maradék, amit ajándékba kaptam, húsz forintot se ért, és ennyiért talán jobbat is vehettem volna. De egészen a mai napig nem szűntek meg a kannákat, tálakat, nyársakat, fazekakat meglovasítani, ki-ki amit megkaparinthatott, a saját holmimmal együtt. Ezért tőlem évi kilenc régi garast és azt, ami egy prédikátort illetne, elvettek, és ez a közpénztárba vándorolt.¹⁴ Mostanáig tehát mintegy 15 éven át az egyházat, a várost, az egyetemet prédikációval, előadással, írással stb. Isten iránti szeretetből és ingyen szolgáltam, a saját javaimat is erre fordítottam, és megelégedtem azzal, amit nekem az én legkegyelmesebb uram szintén ingyen, kegyelméből, igen, Isten iránti szeretetből adott. Mert az ő választófejedelmi kegyelmessége nem maradt adós azzal, hogy az egyház és a város prédikátorára költsön.

¹² Bruno Brauer, ágostonos házgondnok, 1540-től evangélikus lelkész Dobienben (†1552).

¹³ A házat – mely Eberhard Brisgerre mint utolsó ágostonos priorra szállt, s melyet ez Luther tanácsára az utolsó ágostonos házgondnoknak, Bruno Brauernek adott el – Luther tőle 1541. június 29-én 430 aranyforintért vásárolta meg, de a vételár nagyobb részével a végrendelet leírásakor még adós maradt (lásd WA.B 3699. sz. Beilage II).

¹⁴ A prédikátori fizetést Luther csak 1525-ig kapta a várostól, ezután arra hivatkozva, hogy javadalomba kapta mindenestül a kolostorépületet, ezt tovább nem folyósították.

Ezzel a gonosz és hálátlan emberek miatt kell így dicsekednem. Mert hogy milyen hálát tanúsítanak majd halálom után, azt már most életemben jól látom, mert néhányan irigyek arra, amit Istentől kaptam, jóllehet ők egy huncut garassal sem járultak hozzá. Csak azért, hogy az ilyen gonosz és hálátlan személyek pironkodva fogják be a szájukat, a polgárok nagyobb része és az egyetem minden kitüntetésben és elismerésben részesített engem, amit szívből köszönök nekik, és Isten talán megjutalmazza őket érte.

Másodszor, a templomi kegytárgyakból és eszközökből, bár a nagyobb része és a java elkallódott, a maradék legjobb miseruhákat végül eladtam, és alig kaptam érte ötven forintnál többet, amiből az apácákat és a barátokat (köztük tolvajokat és csirkefogókat) ruháztam, ettettem és elláttam. Ráadásul akkora haszonnal, hogy derekasan hozzátehettem a saját pénzemet és azt a száz forintot, amit az én legkegyelmesebb uram, János herceg¹⁵ a háztartásra adott.

Ezért senki se számolgasson ennek utána, különösen ne az én Káthém kárára. Semmit sem kerestem ezen, csak merő veszteséget. Amiye most van, azt maga szerezte velem együtt. Ha valaki ezért pörbe fogná, az nem járna el tisztességes ember módjára, hanem csak úgy, mint egy wolfenbütteli Henci,¹⁶ akire Isten rá fog találni, ámen!

Saját kezem

A tanács néhányszor követ és meszet bocsátott a rendelkezésemre. Amikor többször kértem a számlát és rendezni szerettem volna, mindig azt üzenték, hogy nincs szükség számlára, míg a polgármester Krappe úr és Urban jegyző¹⁷ nem közölték, hogy már minden ki van egyenlítve. Annak idején is és most is szívből köszönetet mondok érte. De ha ezt idővel elfelejtenék és követelnék a fizetséget, akkor az én Káthém vagy a gyerekek pengessék le, köszönetemet pedig vegyék vissza. *Ezeket pedig 1542-ben.*

3727. János Frigyes szász választófejedelemnek

[Wittenberg,] 1542. március 26.

WA.B 10: 17–21 (3727. sz.) német.

A fenséges és méltóságos fejedelemnek és úrnak, János Frigyes szász hercegnek, a szent római birodalom főmarsalljának és választófejedelemének, türingiai tartománygrófnak, meissenai örgrófnak és magdeburgi várnagynak, az én legkegyelmesebb uramnak.

Kegyelem és békesség Krisztusban és az én szegényes Miatyámkom! Fenséges, méltóságos Fejedelem, legkegyelmesebb Uram! Egyszer le kell már faragnom, ami a rovásomon van, mert már régen nem válaszoltam választófejedelmi Kegyelmisségednek.

Először is alázatosan köszönöm az ítéletet, melyet választófejedelmi Kegyelmisséged hozott az én Káthém és a kieritzschiek között,¹⁸ mert ez az ítélet igen tetszik nekünk, és egyezkedés esetén (ha ez a másik félnek úgy tetszik) a béke és a jó szomszédság kedvéért sokkal többet engedtünk volna.

¹⁵ János (Állhatatos; Johann der Beständige) szász választófejedelem (1468–1532), Bölcs Frigyes öccse, társfejedelme és utóda (1525), a vizitációk elindítója (1526), a Schmalkaldeni Szövetség alapítója és feje (1531).

¹⁶ II. Henrik braunschweig-wolfenbütteli herceg (1489–1568).

¹⁷ Hieronymus Krappe, polgármester, Melanchthon sógora (†1563) és Urban Balduin, városi jegyző (†1547).

¹⁸ Zülsdorf (Lipcsétől délre) korábban a Bora család birtoka volt, Luther 1540-ben vásárolta meg felesége kívánságára sógorától, Hans von Borától a választófejedelem támogatásával. A zülsdorfi Bora-birtoknak régtől fogva voltak bizonyos szolgáltatási kötelezettségei a szomszédos kieritzschi uradalommal szemben.

Másodszor köszönöm a bort, bár nem lett volna szükség ilyen gazdag ajándéokra.

Harmadszor a rektor¹⁹ és az egyetem közvetítette nekem választófejedelmi Kegyelmességed utasítását, hogy házaimra és birtokaimra ne vessenek ki adót, az adóbecslést mégis folytassák le.²⁰ Ezt is alázatosan köszönöm. De gondolataimat meg kell osztanom választófejedelmi Kegyelmességeddel, és kérem, fogadja ezeket kegyesen.

A nagy kolostori épületet,²¹ még ha akarnám, se tudnám felbecsülni. Mert mindenkor kétségbe voltam esve, hogy halálom után az én Káthémnek és gyermekeimnek kell majd fenntartani azt, amit én életemben zsindegyházzal, üvegezéssel, vasalással etc. alig tudok ellátni, úgyhogy a harmadik szint még ki sincs építve. És az a legjobb, hogy az ajándékozási okirat szerint választófejedelmi Kegyelmességednek elővásárlási joga van rá!²² Ráadásul úgy hallom, és ez hihető is, hogy ha úgy hozza az idő, és ez könnyen megtörténhet, hogy a kolostort és az egyetemi épületet védelmi célból feltöltik földdel.²³ Ezért előrelátásból Káthémnek és a gyerekeknek megvettem a legközelebbi épületet, a Bruno-féle házat 420 forintért,²⁴ hogy ezt építgessem, de csak 120 forintot fizettem ki, ezt is kölcsönből, csak a fizetési haladék indított megvételére, ti. hogy tíz év alatt kell kifizetnem.²⁵ Erről nehéz adóbecslést készíteni, mert semmi hasznom belőle, kizárólag adósság van rajta.²⁶

Ellenben alázatosan kérem, hogy többi birtokom vagyonebecslését választófejedelmi Kegyelmességed fogadja el tőlem kegyesen, nevezetesen a kertet 500 forint értékben,²⁷ a szántót a kerttel együtt 90 forint értékben²⁸ és egy kis kertecskét 20 forint értékben.²⁹ Ennek pedig az az oka, hogy szívesen részt vennék a török elleni seregben szegény filléremmel – a többiekkel együtt, akik önként adakoznak (mert húzódozókból éppen elég van), ráadásul jó példával szeretnék elől járni, nehogy túlon túl irigykedjenek rám a sanda tekintetek, azzal, hogy Martinus doktor is befizette a maga adóját. És ki tudja, hátha a mi önkéntes pfennigjeink jobban tetszenek Istennek, mint a kellenek forintjai, az özvegyasszony példája szerint, aki a fillérjeivel többet adott, mint a gazdagok (Lk 21,1–4). De még azok sorában is ott szeretnék lenni, akik tetteleg ártanak a töröknek vagy szenvednek el tőle valamit! Mert ha nem volnék ennyire öreg és beteg, személyesen vonulnék hadba!³⁰ De az imádságom az egyház imájával együtt már rég táborba szállt, s inkább attól tartok, hogy a mi németjeink túl vakmerően és anélkül, hogy előtte bűnbánatot tartanának, már előre lenéznek az ellenséget, akit nem szabad alábecsülni, mert a pokol minden ördöge támogatja. És ha Isten nem engesztelődik meg és nem áll mellettünk angyalaival együtt, akkor kevés remény van erőnkben és fegyverzetünkben.

¹⁹ Jacob Milich orvosprofesszor (1501–1559).

²⁰ János Frigyes március 21-i utasításában egyrészt a vagyonebecslés gondja alól, másrészt a török adó befizetése alól mentette fel Luthert, az előbbi az egyetemre, az utóbbi saját kincstárára terhelve. A Buda visszavételét is célzó török hadjárat támogatására 1,5 százalékos vagyonadókat vetettek ki, melyet három részletben kellett befizetni.

²¹ A „fekete kolostor”, 1525-től Luther lakóháza, a mai Luther-ház Wittenbergben.

²² János herceg, nem sokkal halála előtt, 1532. február 4-én Lutherre, feleségére és leszármazottaikra íratta az épületet, de a választófejedelelem számára elővásárlási jog fenntartásával.

²³ Mivel a kolostor a városfalnál állt, egyes épületei időről időre áldozatul estek az erődítési munkáknak.

²⁴ Lásd fenn 3699. sz. melléklete. A vételár pontosabban 430 forint volt (WA.B 3699. sz. Beilage II).

²⁵ A hátralékból életében Luther 100 forintot törlesztett 25 forintos évi részletekben.

²⁶ Az adósság legnagyobb részét a Bruno-féle ház vételárának hátralékai, ill. az első részlethez felvett kölcsön tették ki.

²⁷ Az 1532. április 19-én vásárolt kert a zahnai úton, a disznópiac mellett (WA.B 3699. sz. Beilage III).

²⁸ Az Elstertor előtt fekvő mocsaras dűlőben.

²⁹ Az alábbi vagyonebecslésben Wolf kertjeként szerepel.

³⁰ Vö. WA.TR 5131. sz.; BoA 8: 5131. sz.

Utoljára, Julius Pflug³¹ úr írását olvastam, bár túl későn kaptam meg, mégis beleszóttem valamit iratom végébe.³² De kifejezetten gyenge benne, hogy épp a kánonjoggal támad meg minket, aminek érdekében ők a kisujjukat sem mozdítják (Mt 23,4). És ha be akarnák tartani, akkor mind le kellene mondaniuk hivatalukról, elsőnek a pápa, aztán a püspökök, a kanonokok, hiszen saját joguk ítéli el és fosztja meg hivataluktól őket, amint hallani is fogják, ha iratomra válaszolni merészelnék.

Ezzel a Jóistennek ajánlva, ámen! És kérem, választófejedelmi Kegyelmességed ne vegye tőlem rossz néven az elhúzódtott választ. Hiszen most olyan munkában ülök, hogy németül fessek le Mohamedet,³³ úgyhogy eközben sem gondolatom, sem gondom nincs más ügyekre. Judica vasárnapján 1542-ben.

Választófejedelmi Kegyelmességed alázatos híve,

Martinus Luther doktor

Luther saját vagyonbecslése a török adó számára

[Wittenberg, 1542. március 26-a után]

WA.B 10: 21–22 (3727. sz. Beilage) német.

Martinus Luther doktor házáat 6000 forintra szeretné fölbecsülni.³⁴

Martinus doktor alábbi vagyonbecslése kerül a tanács elé:

420 forint	Bruno háza, Wolf ³⁵ nevére vásárolva, bár most már nem venném meg ennyiért, mégis a vételár alapján becsülöm föl – 6 forint 6 garas 8 pfenniget tesz ki
20 forint	Wolf kertje – 6 garas 8 pfenniget tesz ki
500 forint	a kert a zahnai úton, bár nem tudom, hoz-e valóban ennyit, de ennél alább nem szeretném eladni – 7 ½ forintot tesz ki
90 forint	a szántó és a hozzátartozó kert a Tölgymocsárban, ³⁶ mely, úgy becsülöm, fölkerékítve legfeljebb 100 forintot ér, mert ha el szeretném adni, Isten tudja, ki akarná megvenni ennyiért – 1 ½ forintot tesz ki
Summa summarum:	15 forint 13 garas 6 ³⁷ pfennig; ennek harmada: 5 forint 4 garas 6 pfennig.
5 tehén	15 forint
9 nagy borjú	2 forintjával 18 forint

³¹ Julius Pflug, Naumburg-Zeitz kijelölt püspöke (1499–1564).

³² A meissenai Julius Pflug ellen, aki nem nyerte el a naumburgi püspökséget. *Exempel, einen rechten christlichen Bischof zu weihen* (1542). WA 53: 231–260.

³³ *Verlegung des Alcoran* (1542). WA 53: 261–396. Ricoldo de Monte Croce domonkos szerzetes latin vitairatának német átdolgozása és fordítása.

³⁴ A felmentés ellenére Luther maga végezte a vagyonbecslést és az adó kiszámítását. A levélben írottak alapján a kolostorépületet nem vonta bele, csak a maga vásárolta javakat. Ezért nem áll az első sorban adóösszeg.

³⁵ Wolf Sieberger, Luther famulusa és szolgája (†1547).

³⁶ A város végrendeleti könyvében Luther „Piócamocsárnak” nevezi e helyet.

³⁷ Pontosabban: 4 pfennig. 12 pfennig = 1 garas; 21 garas = 1 forint. Luther számításaiba hibák csúsztak. A 16. században ez általános, szinte alig akad hibátlan gazdasági elszámolás, mert a laikusok gyakran elszámolják magukat, a hozzáértők pedig rendszert – a lebukás minimális veszélye mellett – a saját javukra „tévednek”. A százalékszámítást és a változatos értékű pénzermék átváltását kifejezetten bennfentes mesterségnek tekintették.

1 kecske 2 gidával   2 forint
 8 disznó   8 forint
 2 anyakoca   5 forint
 3 malac   1 forint
 1 forinttal felkerekíttem: 50 forintra.
 Summa: 15 garas 9 pfennig; ennek harmada: 5 garas 3 pfennig.
 Ez minden. Most esedékes adó: 5 forint 9 garas 9 pfennig.
 Az egész évre: 16 forint 7 garas³⁸ 3 pfennig.

4139. Feleségének, Katharina von Borának

[Zeit.,] 1545. július 28.

WA.B 11: 148–152 (4139. sz.) német. BoA 6: 329(330). sz.

Az én kedves, barátságos gazdasszonyomnak, Luther Katharina von Borának, prédikátorának, serfőzőjének, kertészének, és ami még lehet.

Kegyelem és békesség! Kedves Kätthém, Hans majd el fogja mesélni, utunk hogyan ment, bár nem vagyok még biztos benne, velem fog-e maradni, akkor majd Caspar Cruciger doktor és Ferdinand³⁹ fogják elbeszélni.⁴⁰ Ernst von Schönfeld⁴¹ derekasán tartott minket Löbnitzben, de még derekasabban Heinz Scherl⁴² Lipcsében.

Szívesen rendezném úgy, hogy ne kelljen Wittenbergbe visszajönnöm. A szívem fagyos, nem szeretnék többé ott lenni, jó lenne, ha eladnád a kertet, a szántót, a házat, az udvart mindenestül,⁴³ és én is visszaadnám az én legkegyelmesebb uramnak a nagy házat.⁴⁴ És az lenne a legjobb, ha Zülsdorfba⁴⁵ hurcolkodnál, én meg az évjáradékomból segítenék neked kipofozni a kis birtokot. Mert remélem, az én legkegyelmesebb uram járadékomat legalább utolsó életévemig folyósítani fogja.⁴⁶ Halálom után nem tűr meg téged Wittenbergben a négy őselem.⁴⁷ Ezért volna jobb még életemben megtenni a legszükségesebb lépéseket. Wittenbergben talán, ahogy elöljárósága viselkedik, nem vitustánc vagy Szent Iván-napi tánc, hanem koldustánc vagy Belzebúb-tánc fog következni. Ahogy asszonyoknak és lányoknak már elől-hátul kint van mindeniük,⁴⁸ és nem akad senki, aki ezt büntetné vagy megtiltaná, és Isten szaván csak gúnyolódnak.⁴⁹ El ebből a Szodomából!

³⁸ Pontosabban: 8 garas.

³⁹ Ferdinand von Maugis osztrák diák Wittenbergben, Luther asztaltársa (*1520).

⁴⁰ Luther és Cruciger egy papok közötti vitát simítottak el Zeitzban. Ifj. Hans Luther, Cruciger és Ferdinand von Maugis a levél írásának napján tértek vissza Wittenbergbe.

⁴¹ Ernst von Schönfeld, birtokos Löbnitzben (†1550 előtt).

⁴² Heinrich Scherl, kereskedő és városbíró Lipcsében (1475–1548).

⁴³ Luther birtokaihoz lásd fenn 3699. sz. melléklete és 3727. sz. levél.

⁴⁴ A „fekete kolostort”, a mai wittenbergi Luther-házat, melyre a választófejedelemnek elővásárlási joga volt. Lásd fenn 3727. sz. levél.

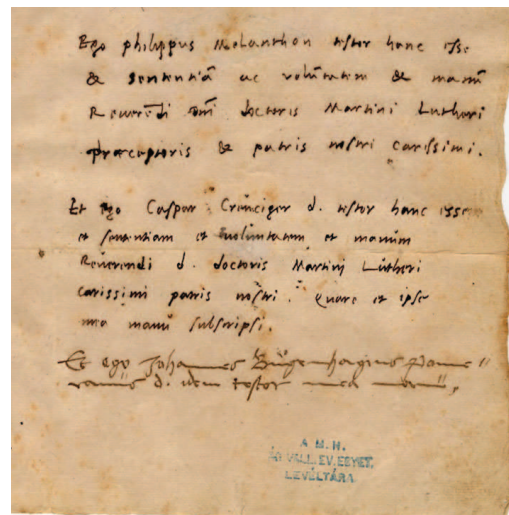
⁴⁵ Zülsdorf korábban a Bora család birtoka volt, Luther 1540-ben vásárolta meg felesége kívánságára a választófejedelem támogatásával.

⁴⁶ János Frigyes választófejedelem Luthernek a kincstárból folyósított évi 200 arany fizetését további 100-zal egészítette ki, melyet negyedévi 25 forintos részletekben a wittenbergi Mindenszentek-káptalan jövedelmeiből fizettek ki.

⁴⁷ Lásd fenn 3699. sz. melléklete.

⁴⁸ Ezekben az években jöttek divatba Németországban a pörgős-forgatós táncok, ami a szoknya föllebbenésével járt.

⁴⁹ 1545. június 7-én Luther a templomban kifakadt a hívek viselkedésére. WA.TR 6406. sz.

Ha azt a disznógané csirkefogót, a mi másik Rosinánkat⁵⁰ és megrövidítönket még nem dugták rács mögé, akkor segíts, hogy a gazfickó lépre menjen! Itt vidéken több hírt hallok, mint Wittenbergben, elegendem van ezért a városból, s ha Isten segít, nem is jövök többé vissza.

Holnapután Merseburgba utazom, mert György fejedelem⁵¹ nagyon kért rá.⁵² Kóborlok tehát, és inkább eszem a koldusok keserű kenyerét, mint hogy szegény utolsó öreg napjaimat a wittenbergi összevisszasággal tegyem tönkre, az én fáradságos, drága munkám elvesztegetésével. Ha akarod, tudathatod ezt Pomeranus doktorral és Philippus magiszterrel, és Pomeranus doktor a nevemben ezennel istenhozádót mondhat Wittenbergnek.⁵³ Mert haragomat és bosszúságomat már nem tudom tovább türtöztetni. Ezzel Istennek ajánlva, ámen! Szent Fokhagyma napján,⁵⁴ kedden 1545-ben.

Martinus Luther doktor

Rövidítések

BoA = *Luthers Werke in Auswahl* („Bonner Ausgabe”). Szerk. Clemen, Otto – Leitzmann, Albert. 1–8. köt. Marcus und Weber, Bonn, 1912–1933; de Gruyter, Berlin, ⁶1959–1968.

HLSt = ALAND, Kurt (szerk.): *Hilfsbuch zum Lutherstudium*. Luther Verlag, Bielefeld, ⁴1996.

LM = D. LUTHER Márton: *Művei*. Szerk. Masznyik Endre. 1–6. köt. Wigand, Budapest–Pozsony, 1904–1917.

Luther végrendelete = [FABINY Tibor – LUTHER, Martin:] *Luther Márton végrendelete*. A reformátor testamentumának tartalmát és történetét ismerteti Fabiny Tibor. Corvina, Budapest, 1982.

LVM = *Luther válogatott művei*. Luther Kiadó, Budapest, 2011–

MBW = *Melanchthons Briefwechsel. Kritische und kommentierte Ausgabe*. Szerk. Scheible, Heinz – Loehr, Johanna. Frommann–Holzboog, Stuttgart – Bad Cannstatt, 1977–

WA = Luther, Martin: *Werke. Kritische Gesamtausgabe* („Weimarer Ausgabe”). 1–73. köt. Böhlau, Weimar, 1883–2009.

WA.B = Luther, Martin: *Werke. Kritische Gesamtausgabe. Briefwechsel*. 1–18. köt. Böhlau, Weimar, 1930–1985.

WA.TR = Luther, Martin: *Werke. Kritische Gesamtausgabe. Tischreden*. 1–6. köt. Böhlau, Weimar, 1912–1921.

⁵⁰ Ez a „másik Rosina” egy ismeretlen férfi. Az eredeti Rosina minden hajjal megkent szélhámos volt, aki 1541 augusztusában Käthe jóvoltából szökött meg, mert Luther halálos büntetéssel fenyegette. WA.B 3807. és 3963. sz.

⁵¹ György III. anhalt-dessauai fejedelem, merseburgi segédpüspök (1507–1553).

⁵² György anhalti fejedelmet Luther augusztus 2-án ordinálta a merseburgi püspökség segédpüspökévé. WA.B 4141. sz.

⁵³ Azaz Bugenhagen értesítse a wittenbergieket Luther távozásáról.

⁵⁴ Pantaleon (Pentele) napjának népies elnevezése.

Csepregi Zoltán 1988-ban az Eötvös Loránd Tudományegyetemen latin–ógörög szakán, 1994-ben az Evangélikus Teológiai Akadémia teológus-lelkész szakán végzett, majd 1998-ban a József Attila Tudományegyetem irodalomtudományi doktori programjában szerzett PhD-fokozatot. 2006 és 2010 között az Evangélikus Hittudományi Egyetem rektori tisztségét töltötte be. Az Evangélikus Hittudományi Egyetem Egyháztörténeti Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára, az MTA doktora, a korai újkor protestáns mozgalmak kutatója.